

अध्याय 16 र 17

छिटै ब्रह्मज्ञानको प्राप्ति :-

यी दुई अध्यायमा एउटा धनाढ्य व्यक्तिले कसरी साईबाबाबाट तुरुन्तै ब्रह्मज्ञान प्राप्त गर्न चाह्यो, त्यसको वर्णन छ।

पूर्व विषयमा :-

गएको अध्यायमा श्री चोलकरको सानो संकल्प कस्तो किसिमले पूरा रूपमा सफल भयो, त्यसको वर्णन गरिएको छ। श्री साईबाबाले प्रेम तथा भक्तिपूर्वक अर्पण गरिएको तुच्छ वस्तु पनि वहाँ खुशीसाथ स्वीकार गर्नुहुन्थ्यो र यदि अहंकार सहित चढायो भने त त्यो अस्वीकृत गरिन्थ्यो भन्ने कुरा यो कथामा स्पष्टसँग देखाउनु भएको थियो। पूर्ण सच्चिदानन्द हुनुभएकोले वहाँ बाहिरी आचार-विचारहरूलाई विशेष महत्त्व दिनु हुन्नथ्यो र विनम्रताका साथ आदर सहित चढाएको वस्तुलाई स्वागत गर्नु हुन्थ्यो।

वास्तवमा हेर्ने हो भने सद्गुरु साईबाबा भन्दा बढी दयालु र हितैषी यो संसारमा अर्को को हुन सक्तछ। वहाँको तुलना सम्पूर्ण इच्छाहरूलाई पूर्ण गर्ने चिन्तामणि या कामधेनुसँग पनि हुन सक्तैन। जुन अनमोल खानीको प्राप्ति हामीलाई सद्गुरुबाट हुन्छ, त्यो कल्पना भन्दा पनि पर छ।

ब्रह्मज्ञानको इच्छाले आएका एक धेरै धनी व्यक्तिलाई श्री साईबाबाले कस्तो किसिमले उपदेश दिनुभयो त्यो अब सुनौं। एउटा धनी व्यक्ति (दुर्भाग्यले मूलग्रंथमा उसको नाम र परिचय दिइएको छैन) आफ्नो जीवनमा सबै प्रकारले सम्पन्न थियो। उसको साथमा असंख्य सम्पत्ति, घोडा, जमीन र अनेक दास तथा दासीहरू थिए। बाबाको कीर्ति उसको कानमा पुग्नासाथ उसले आफ्नो एउटा मित्रसँग भन्यो “मेरा लागि अब कुनै वस्तुको अभिलाषा बाँकी रहेको छैन। यसैले अब शिरडी गएर ब्रह्मज्ञान प्राप्त गर्नुपर्छ। यदि कुनै प्रकारले त्यो प्राप्ति भयो भने म भन्दा बढी सुखी को हुन सक्छ। उसको मित्रले संज्ञाए “ब्रह्मज्ञानको प्राप्ति विशेष गरेर सधैंभर स्त्री, सन्तान र धन कमाउने काममा फसिहरेको तिम्रो जस्तो मोहग्रस्त व्यक्तिको लागि सजिलो छैन। जसले भुलेर पनि कहिल्यै एक फुटेको कौडीको पनि दान दिँदैन, त्यस्तो तिम्रो ब्रह्मज्ञानको आकांक्षाको पूर्ति कसले गर्ला। आफ्नो मित्रको सल्लाहलाई वास्ता नगरेर त्यो व्यक्ति आउन जानको लागि एउटा टाँगा लिएर शिरडी आयो र सिधै मसजिदमा पुग्यो। साईबाबालाई दर्शन गरेर वाहँको चरणमा पन्यो र प्रार्थना गर्‍यो। “हजूरले यहाँ आउने सबै मान्छेहरूलाई थोरै समयमा नै ब्रह्मदर्शन गराइदिनु हुन्छ रे। यो कुरा सुनेर मात्र म धेरै टाढाबाट यतिको बाटो हिँडेर आएको हूँ। म यो यात्राले धेरै थाकन गएको छु। यदि कहीं मलाई ब्रह्मज्ञानको प्राप्ति भैदियो भने म यो कष्ट उठाउन धेरै सफल र सार्थक भएको संझने छु”।

बाबाले भन्नुभयो- “मेरा प्रिय मित्र! यस्तो अधीर नहुनोस्। म तपाईंलाई चाँडै नै ब्रह्मको दर्शन गराइदिने छु। मेरो सबै व्यवहार नगदमै हुन्छ र म कहिल्यै उधारो गर्दैन। यसैकारण अनेकौं व्यक्तिहरू धन, स्वास्थ्य, शक्ति, मान, पद, आरोग्य र त्यस्तै अरू कुराको इच्छापूर्तिको लागि म छेउ आउँछन्। ब्रह्मज्ञानको पिपासु (पाउन इच्छा गर्ने) यस्तो तपाईं जस्तो बिरलै आउँछन्। भौतिक वस्तुहरूको इच्छाले यहाँ आउने मान्छेहरूको केही अभाव छैन, तर आध्यात्मिक विषय जान्न खोज्नेको आगमन त ज्यादै नै दुर्लभ छ (पाउन गाह्रो छ)। जब तपाईं जस्तो महानुभाव यहाँ आएर मलाई ब्रह्मज्ञान दिनको लागि जोड गरिरहनु भएको छ भने मलाई यो क्षण मेरो निमित्त ज्यादै नै धन्य तथा मंगलमय छ भन्ने लाग्छ। म खुशीसाथ तपाईंलाई ब्रह्मदर्शन गराइदिनेछु।

यदि भनेर बाबाले उसलाई ब्रह्मदर्शन गराउनाको लागि आफ्नो नजिकै बसाउनु भयो र यताउताका चर्चामा लगाइदिनुभयो, जसबाट केही समयको लागि त्यसले आफ्नो प्रश्न भुल्यो। वहाँले एउटा बालकलाई बोलाएर नन्दु माडबौरी कहाँबाट पाँच रूपैयाँ सापट ल्याउन पठाउनु भयो। लडकाले आएर नन्दुको केही पत्ता छैन, उसको घरमा ताल्चा मारिएको छ भनी बतायो। बाबाले फेरि उसलाई अर्को व्यापारी कहाँ पठाउनु भयो। यस पटक पनि लडका रूपैयाँ ल्याउन असफल नै रह्यो। यो प्रयोगलाई दुई तीन पटक दोहोर्‍याउँदा पनि परिणाम पहिलेको जस्तो नै निकल्यो।

बाबा स्वयं ब्रह्मको सगुण अवतार हुनुहुन्थ्यो भन्ने थाहा छ। यहाँ यो पाँच रूपियाँ जस्तो सानो रकमको वास्तवमा उहाँलाई आवश्यकता नै के थियो र भन्ने प्रश्न उठ्न सक्तछ। अनि त्यो ऋण प्राप्त गर्न उहाँले यस्तो कठिन परिश्रम किन गर्नुभयो? उहाँलाई यसको बिलकुलै आवश्यकता नै थिएन। नन्दुजी घरमा छैनन् भन्ने कुरा वहाँलाई पूरै मात्रामा थाहा थियो होला। यो नाटक त वहाँले केवल ब्रह्मज्ञान खोज्ने व्यक्तिको परीक्षा गर्नको लागि नै रच्नु भएथ्यो। ब्रह्म जान्न इच्छा गर्ने महाशयजीको साथमा नोटका अनेकौं खात थिए। यदि त्यो व्यक्ति साच्चै नै ब्रह्मज्ञान प्राप्त गर्न पूरै इच्छित भएको भए यदि समयसम्म शान्त भएर नै बस्दैन्थ्यो। बाबा व्याघ्रतापूर्वक पाँच रूपियाँ सापट मागेर ल्याउन बालकलाई यताउता दौडाइरहनु भएको बखतमा ऊ दर्शक बनेर नै बसिरहँदैन्थ्यो। बाबाले आफ्नो वचन पूरा गरेर ऋण अवश्य नै चुकाउनु हुनेछ भन्ने कुरा उसलाई थाहा थियो। बाबाले चाहनु भएको रकम ज्यादै नै थोरै थियो तापनि त्यसले स्वयं दिने अठोट गर्न असमर्थ नै भयो र पाँच रूपियाँ सापट दिनेसम्मको साहस गर्न सकेन। पाठक! अलिकति विचार गर्नुस् कि यस्तो व्यक्ति बाबाबाट विश्वको अति नै श्रेष्ठ वस्तु ब्रह्मज्ञान प्राप्त गर्न आएको छ। यदि बाबासँग खास प्रेम गर्ने अरु कुनै व्यक्ति भएको भए ऊ केवल दर्शक मात्र नबली तुरुन्तै पाँच रूपियाँ दिइहाल्थ्यो। तर यो महाशयको अवस्था त बिलकुलै उल्टो थियो। उसले न रूपियाँ दियो, न शान्त नै भएर बस्यो, बरु छिटो फर्कने तैयारी गर्न लागेर अधैर्य भएर बाबासँग भन्यो “अरे बाबा! कृपापूर्वक मलाई छिटो ब्रह्मज्ञान दिनुहोस्।

बाबाले उत्तर दिनुभयो- “मेरा प्यारा मित्र ! के यो नाटकबाट तिम्रो समझमा केही आएन? म तिम्रीलाई ब्रह्मदर्शन गराउनाको लागि नै त कोशिश गरीरहेर्यौं। छोटकरीमा तात्पर्य यो हो कि ब्रह्मदर्शन गर्नको लागि पाँच वस्तुलाई त्याग गर्नुपर्छ। (1) पाँच प्राण (2) पाँच इन्द्रिय (3) मन (4) बुद्धि तथा (5) अहंकार। यो हो ब्रह्मज्ञान। आत्मज्ञान या ब्रह्मज्ञानको बाटो पनि तस्वारको धारमा हिंड्नु जस्तै गाहो छ।

श्री साईबाबाले यो विषयमा लम्बा चौडा वक्तव्य दिनु भयो जसको सारांश यो हो :-

ब्रह्मज्ञान या आत्मानुभूतिको लागि चाहिने योग्यताहरू :-

सामान्यखाले मानिसहरूलाई प्रायः आफ्नो जीवनकालमा ब्रह्मको दर्शन हुँदैन। त्यसको प्राप्तिको लागि केही योग्यताहरू हुनु पनि अत्यन्त आवश्यक छ।

(1) मुमुक्षुत्व (मुक्तिको तीव्र उत्कण्ठा) :-

जो म बन्धनमा छु भन्ने सोच्दछ र त्यो बन्धनबाट मुक्त हुन चाहन्छ भने, उसले त्यो आफ्नो ध्येय प्राप्तिको लागि उत्सुकता र दृढ संकल्पकासाथ प्रयत्न गर्दै रहनु पर्छ। साथै उसले परी आउने प्रत्येक परिस्थितिको सामना गर्न तयार रहीरहन सक्नुपर्छ। त्यस्तो मान्छे मात्र यो आध्यात्मिक मार्गका हिंड्न योग्य हुन्छ।

(2) बिरक्ति :-

यो लोक र परलोकमासमेत सम्पूर्ण पदार्थहरूमा उदासीनताको भाव हुनुपर्छ। कर्मबाट पैदा हुने यो लोकको सबै पदार्थहरूमा त्यस्तै लाभ र प्रतिष्ठामा जबसम्म उदासीनता उत्पन्न हुँदैन, त्यहाँसम्म त्यो व्यक्तिलाई आध्यात्मिक जगत्मा प्रवेश गर्ने अधिकार छैन।

(3) अन्तर्मुखता :-

इश्वरले हाम्रा इन्द्रियहरूको रचना यस्तो बनाएका छन् कि तिनको स्वाभाविक वृत्ति सदैव बाहिरतर्फ नै खिचिएको हुन्छ। हामीलाई सधैं नै बाहिरकै ध्यान रहन्छ न कि भित्रको। जो आत्मदर्शन र दिव्यजीवनको इच्छुक छन् तिनीहरूले आफ्नो दृष्टि अन्तर्मुखी (भित्र हेर्ने) बनाएर आफैँभित्र नै लीन हुनुपर्छ।

(4) पापबाट शुद्धि :-

जबसम्म मानिसले दृष्टमा त्यागेर दुष्कर्म गर्न छोड्दैन त्यहाँसम्म न त उसलाई पूर्ण शान्ति नै मिल्छ, न मन नै स्थिर हुन्छ। उसले बुद्धिको बलद्वारा मात्र ज्ञानलाभ गर्न कदापि सक्तैन।

(5) उचित आचरण :-

जबसम्म मनुष्य साँचो बोल्ने, त्यागी र अन्तर्मुखी बनेर ब्रह्मचर्य ब्रतको पालन गर्दै जीवन बिताउँदैन त्यहाँसम्म उसलाई आत्मज्ञान संभव हुँदैन।

(6) सार वस्तु ग्रहण गर्नु :-

वस्तुहरू दुई प्रकारका हुन्छन्- नित्य (सच्चा) र अनित्य (झुठो)। पहिलो आध्यात्मिक विषयहरूसँग सम्बन्धित छ र त्यस्तै दोश्रो सांसारिक विषयहरूसँग। मनुष्यहरूलाई यी दुईकै सामना गर्नुपर्छ। उसले विवेकद्वारा कुनै एउटाको छनौट गर्नुपर्छ। विद्वान मानिस अनित्यभन्दा नित्यलाई बढी कल्याणकारी ठान्दछन्। तर जो मूर्ख बुद्धि भएका छन् ती आसक्तिको बशमा परेर अनित्यलाई नै श्रेष्ठ ठानी त्यसैतिर लाग्छन्।

(7) मन र इन्द्रियलाई वश गर्नु :-

शरीर एउटा रथ हो। आत्मा त्यसको स्वामी (मालिक) र त्यस्तै बुद्धि सारथी हो। मन लगाम हो र इन्द्रियहरू त्यसका घोडा। इन्द्रिय नियन्त्रण नै त्यसको बाटो हो। जो कम बुद्धिका छन् र जसका मन चंचल छन् तथा जसका इन्द्रियहरू सारथिका दुष्ट घोडा जस्ता छन् ती आफ्नो गन्तव्य (पुग्नु पर्ने) ठाउँमा पुग्दैनन् र जन्म मृत्युको चक्रमा नै घुमिरहन्छन्। तर

जो विवेकशील छन्, जसले आफ्नो मनलाई नियन्त्रण गरेका छन् तथा जसका इन्द्रियहरू सारथिका असल घोडाहरू जस्तै नियन्त्रणमा छन् तिनीहरू नै गन्तव्य ठाउँमा पुग्न सक्छन्। अर्थात् तिनीहरूलाई परम पदको प्राप्ति हुन जान्छ र तिनीहरूको पुनर्जन्म हुँदैन। जो व्यक्तिले आफ्नो बुद्धिद्वारा मनलाई वशमा गरेको हुन्छ त्यसले अन्तमा आफ्नो लक्ष्य प्राप्त गरी सर्वशक्तिमान् भगवान् विष्णुको लोकमा पुग्न जान्छ।

(8) मनको पवित्रता :-

जबसम्म मनुष्यले निष्काम कर्म गर्दैन, तबसम्म उसलाई चित्तको शुद्धि तथा आत्मदर्शन संभव छैन। विशुद्ध मनमा नै विवेक र वैराग्य उत्पन्न हुन्छन् जसबाट आत्मदर्शनको बाटोमा प्रगति हुन जान्छ। अहंकारशून्य नभैकन तृष्णाबाट छुटकारा पाउन संभव छैन। विषय-वासना आत्मानुभूतिको बाटोमा विशेष बाधक हुन्छ। म शरीर हूँ भन्ने धारण एउटा भ्रम हो। यदि तिमिले आफ्नो जीवनको ध्येय (आत्म साक्षात्कार) प्राप्त गर्ने अभिलाष छ भने यो धारणा तथा आसक्तिलाई पूरै त्याग गर।

(9) गुरुको आवश्यकता :-

आत्मज्ञान यति गूढ र रहस्यमय छ कि आफ्नो प्रयत्नले मात्र त्यसको प्राप्ति संभव छैन। यसकारण आत्मासाक्षात्कार गरिसकेको गुरुको सहायता परमावश्यक छ। यस्ता गुरुको कृपाबाट सजिलैसँग जो पाइने सकिन्छ त्यो कुरा अत्यन्त कठिन परिश्रम र कष्ट गरेर पनि अरूले के दिनसक्छन्। जसले स्वयं त्यो बाटो पछ्याएर अनुभव गरेको छ त्यसैले मात्र आफ्नो शिष्यलाई पनि सरलतापूर्वक पाइला पाइलामा आध्यात्मिक उन्नति गराउन सक्छ।

1 तद्विद्वि प्रणिपातेन परिप्रश्नेन सेव्या

उपदक्षयन्ति ते ज्ञान ज्ञानिनस्तत्त्वदर्शिन-गीता अ 4-34

जसको यत्रो तूलो महत्त्व छ त्यो ज्ञान योग्य गुरुका सँगमा गएर दण्डवत्, सेवा तथा निष्कपट प्रश्न गरेपछि पाउने छै। आत्मानुभवी ज्ञानीहरू तिमिले ज्ञानोपदेश गर्नेछन्।

(10) अन्तमा ईश्वरको कृपा परमावश्यक छ :-

जब भगवान कसै उपर कृपा गर्नुहुन्छ अनि उसलाई विवेक र वैराग्य दिएर यो भवसागरबाट पार गरिदिनु हुन्छ। यो आत्मानुभूति न त नाना प्रकारका विद्या र बुद्धिद्वारा हुन सक्छ न सुक्का वेदाध्ययनद्वारा नै। यसको लागि जो कोहीलाई या आत्माले वरण गर्दछ त्यसैलाई प्राप्त हुन्छ तथा त्यसैको अगाडि आत्माले आफ्नो स्वरूप प्रकट गर्दछ। कठोपनिषद्मा यस्तो नै वर्णन गरिएको छ।

बाबाको उपदेश :-

जब यो उपदेश समाप्त भयो अनि बाबाले त्यो महाशयलाई भन्नुभयो “लौ महाशय! तपाईंको जेबमा पाँच रूपियाँको पचास गुना रूपियाँको रूपमा ब्रह्मा ब्रह्म छन त्यसलाई कशपया बाहिर निकाल्नोस् त”। उसले नोटका किता बाहिर निकालेर गन्दा दश दशका पच्चीस नोट देखेर सबैलाई अत्यन्त आश्चर्य भयो। त्यो महाशय पानी पानी भएर बाबाका चरणमा परेर आशीर्वादको प्रार्थना गर्न लाग्यो। अनि बाबाले भन्नु भयो- “आफ्नो ब्रह्मको (नोटको) यो बण्डल लपेट्नोस्। जहिलेसम्म तपाईंलाई लोभ र ईर्ष्याबाट पूरा छुटकारा हुँदैन त्यतिबेलासम्म तपाईंले ब्रह्मको सत्य स्वरूप जान्न सक्नु हुन्न। जसको हृदय, धन, सन्तान र ऐश्वर्यमा लागेको छ उसले यी सबै आसक्तिहरूलाई नत्यागिकन कसरी ब्रह्म जान्ने आशा गर्न सक्छ? आसक्तिको भ्रम र धनको तृष्णा दुःखका एक भुमरी हो जसमा अहंकार र ईर्ष्यारूपी गोहीको बास छ। जो इच्छारहित हुन्छ त्यसले मात्र यो भवसागर पार गर्न सक्छ। तृष्णा ब्रह्मको आपसी सम्बन्ध यस्तै प्रकारको छ। यसकारण यिनीहरू अपसमा कट्टर शत्रु हुन्।

तुलसी दासजी भन्नुहुन्छ :-

जहाँ राम तहँ काम नहिँ, जहाँ काम नहिँ राम
तुलसी कबहुँ होत नाहिँ, रवि रजनी इक ठाम॥

“जहाँ लोभ छ, त्यहाँ बह्मको चिन्तन या ध्यानको लागि स्थान नै हुँदैन। अनि लोभी मानिसलाई विरक्ति (वैराग्य) र मोक्षको प्राप्ति कसरी हुन सक्तछ। लालची मानिसलाई न त शान्ति हुन्छ न त सन्तोष नै। न ऊ दृढ निश्चय नै हुन्छ। यदि कणमात्र पनि लोभ मनमा बाँकी रह्यो भने सबै गरिएका साधना व्यर्थ भए भन्ने संझनु पर्छ। एउटा उत्तम साधक यदि फल पाउने इच्छा या आफ्ना कर्तव्यहरूको फल पाउने भावनाबाट मुक्त भएन र यदि ती कुराप्रति उसमा अरुचि उत्पन्न भएन भने सबै कुरा व्यर्थ नै हुन्छ। ऊ आत्मज्ञान प्राप्त गर्न सफल हुन सक्तैन। जो अहंकारी हुनुको साथै सधैंभर विषयचिन्तामा डुबेको हुन्छ त्यस उपर गुरुका उपदेशहरूको तथा शिक्षाको कुनै प्रभाव पदैन। यसैले मनको पवित्रता अत्यन्त आवश्यक छ। किनभने त्यो नभै आध्यात्मिक साधनाहरूको केही महत्त्व हुँदैन। त्यो खालि देखाउनाको लागि मात्र हुन्छ। यसैले जसले जो बाटो आफ्नो बुद्धिले पछ्याउन सक्ने लाग्छ त्यसले त्यसलाई नै लिनुमा कल्याणकारी हुन्छ। मेरो ढुकुटी पूर्ण छ। म प्रत्येकको इच्छानुसार त्यसलाई पूर्ति गर्न सक्छु। तर मैले पान्नको योग्यता अयोग्यताको पनि ध्यान राख्नु पर्छ। मैले जे जति भनिरहेको छु ती कुरालाई तपाईंले एकाग्र भएर सुन्नुभयो भने तपाईंलाई निश्चय नै लाभ हुनेछ। यो मसजिदमा बसेर कहिल्यै झुटो बोल्दिन”।

घरमा कुनै अतिथिलाई निमन्त्रण दिएको बखतमा उसको (अतिथिका) साथमा परिवार, अरु मित्र र सम्बन्धी आदि पनि भोजन गर्नको लागि निमन्त्रित हुन्छन्। बाबाद्वारा धनी महाशयलाई दिएको यो ज्ञानरूपी भोजनमा मसजिदमा उपस्थित सबै मानिस उपस्थित थिए बाबाको आशीर्वाद प्राप्त गरेर सबै मानिसहरू त्यो धीन महाशयसँगै हर्ष र सन्तोषपूर्वक आ-आफ्ना घर फर्किए।

बाबाको विशेषता :-

यस्ता सन्त अनेकौं छन, जसले घर त्यागी जंगलका गुफाहरूमा या झुपडीहरूमा एकान्त बास गर्दै आफ्नो मुक्ति या मोक्ष-प्राप्तिको प्रयत्न गरिरहेका छन्। तिनीहरू अरुलाई अलिकति मात्र पनि वास्ता नगरेर सधैं ध्यानमा नै रहन्छन्। श्री साईबाबा यस्तो

प्रकृतिको हुनुहुन्नथ्यो। वहाँको कुनै घरदार, स्त्री तथा सन्तान, र नजिकका या टाढाका नातादार थिएनन्। तैपनि वहाँ संसारमा नै बस्नु हुन्थ्यो। वहाँ केवल चार पाँच घरबाट भिक्षा लिएर सधैं नीमको रूखमुनि बस्नु हुन्थ्यो र संपूर्ण सांसारिक व्यवहार गरी नै रहनुहुन्थ्यो। यो संसारमा रहेर कस्तो प्रकारले आचरण गर्नुपर्छ भन्ने कुरा पनि शिक्षा दिनुहुन्थ्यो। आफूले भगवान् प्राप्त गरिसकेपछि मानिसहरूको कल्याणको निमित्त प्रयत्न गर्ने किसिमका साधु या सन्त ज्यादा जसो बिरलै हुन्छन्। श्री साईबाबा यी सबैमा माथिल्लो हुनुहुन्थ्यो। यसैले हेमाड पन्त भन्दछन्- “त्यो देश धन्य हो, त्यो परिवार धन्य हो, तथा ती आमा बाबु धन्य हुन् जहाँ साईबाबाका रूपमा यो असाधारण, परम श्रेष्ठ, अनमोल, विशुद्ध रत्न उत्पन्न भयो”।

श्री सद्गुरु साईनाथमा अर्पणहोस्।
मंगल होओस्॥